

A TÖRTÉNETI EMBERTANI KUTATÁSOK HELYZETÉNEK ALAKULÁSAI MAGYARORSZÁGON AZ UTOLSÓ 50 ÉVBEN

Farkas L. Gyula

József Attila Tudományegyetem Embertani Tanszéke, Szeged

Farkas, Gy. L.: Development of researches in historical anthropology in Hungary in the last 50 years. The author gives a review about the activity of the historical anthropology (palaeo-anthropology) in Hungary in the last 50 years, at the occasion of the 300th Session of the Anthropological Section of the Hungarian Biological Society. He mentions some problems of terminology, the status of the collections, the degree of personal supply at the departments, some questions of research methodology, possibilities of publications, and finally, he refers to tasks in future.

Keywords: *Historical anthropology in Hungary.*

Bevezetés

Az ember életének során számos esetben kisebb vagy nagyobb időintervallumokat átfogó periódusok vannak. Ugyanez vonatkozik a tudományra is. A magyar antropológia több mint 110 éves történetében – mint ahogyan azt az eddigi értékelések is bizonyítják (Eiben 1988, Farkas-Dezső 1994) – ugyancsak megkülönböztethetők kisebb nagyobb szakaszok. Ha a magyar történeti antropológia témakörét tekintjük, hasonló eredményre jutunk (Nemeskéri 1961, 1969, 1975, Szerk. biz. 1970, Tóth 1971, 1980-81). Ezzel az áttekintéssel most csupán a történeti embertani kutatásokra szeretnénk kitérni.

Mint ismeretes, a magyar antropológia megalapítója, Török Aurél is célul tűzte ki az ásatásokból származó emberi maradványok tanulmányozását. Jóllehet ez az eredeti célkitűzés nem valósult meg, kiváló tanítványa, Bartucz Lajos igyekezett realizálni Török Aurél elképzelését.

Az eleinte csupán leletmentésekre korlátozódott hazai történeti embertani kutatás az 1930-as években kezdett valójában kibontakozni. Ekkor – főként Móra Ferenc dél-alföldi ásatásainak eredményeképpen – olyan leletanyag gyűlt össze, amely alapját képezte részben az 1930-as évek közepén a Néprajzi Múzeumban, majd 1940-ben a Szegedi Horthy Miklós Tudományegyetemen létesült Embertani Tanszéken kialakított történeti embertani gyűjteménynek. Az antropológusoknak a régészekkel való kapcsolata azonban ebben az időben még mindig főként a személyes ismeretségen és barátságon alapult. Az utóbbi évtizedekben az együttműködés szervezettebb lett. Az ásatások egy részénél antropológusok is részt vesznek, a régészek esetenként személyre szólóan küldik el a feltárt leleteket az antropológusoknak, stb.

A magyar történeti embertani kutatások, amelyeknek kivitelezői az 1930 és 1945 közötti időszakban Bartucz Lajoson kívül elsősorban Nemeskéri János, Malán Mihály és mások voltak, lényegében csak a II. világháború után bontakoztak ki, amikor Budapesten megalakult a Természettudományi Múzeum Embertani Tára.

Lényegében tehát – jóllehet az 1881 és 1945 közötti időszak a magyar történeti embertani kutatások szempontjából is kisebb szakaszokra osztható – a nagyobb méretű kutatási és alkotó tevékenység 1945-ben indult meg. Ezért tartjuk indokoltnak azt, hogy az azóta eltelt 50 év tapasztalataira röviden kitérjünk.

Terminológiai kérdések

Bármennyire is különösnek tűnik, az elmúlt évek tapasztalatai alapján fel kell vessük, hogy az ásatásokból származó emberi csontvázak kutatásával foglalkozó tudományterületet minek nevezzük. Paleoantropológiának, történeti embertannak?

Az előbbi inkább az ember származásának problematikáját öleli fel, míg az utóbbi definíciót manapság a néprajzosok kezdik kisajátítani és egészen mást értenek e fogalom alatt. Ez utóbbira elég ha utalunk Klaniczai Gábornak arra a megállapítására, hogy a történeti embertan hazánkban intézményesen sohasem létezett. Ha ez így lenne, vajon a Magyar Természettudományi Múzeum (MTM) Embertani Tára hova sorolható?

Úgy gondoljuk, hogy hazai vonatkozásban továbbra is ragaszkodnunk kell a történeti embertan elnevezéshez, míg idegen nyelvű megfelelőjeként a historical anthropology, illetve a historische Anthropologie elnevezést fogadhatjuk el.

Ehhez azonban hozzá kell tegyünk, hogy megítélésünk szerint az így megfogalmazott tudományterület – legalábbis hazánkban – a mezolitikumtól (Kr.e. 18 ezer év) a magyar középkorig (Kr.u. 17. század) terjedő időszakot foglalja magában.

Gyűjtemények

Az elmúlt 50 év alatt főként két nagy történeti embertani gyűjtemény jött létre. Az egyik a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárában, a másik a Szegedi József Attila Tudományegyetem Embertani Tanszékén létesült. A két intézménynek a gyűjteménye ma már 20-20 ezer leletet tartalmaz.

Ennek a két gyűjteménynek a gyarapodásában fontos szerepet játszott az a szóbeli megállapodás, amely a két intézmény akkori vezetői, Nemeskéri János és Lipták Pál között jött létre az 1960-as évek első felében, és amelynek eredményeképpen az Embertani Tár a Nyíregyháza-Debrecen-Kecskemét-Baja vonaltól északnyugatra, a szegedi tanszék az említett vonaltól délkeletre feltárt leleteket gyűjti. Jóllehet ettől az ásató régészek révén olykor volt eltérés, ez a megállapodás mégis biztosította a leletek regionális gyűjtését.

A szegedi tanszék esetében feltétlenül ki kell emeljük Trogmayer Ottó Csongrád megyei múzeumigazgató és a délföldi múzeumok régészeinek (Kóhegyi Mihály, Nagy Katalin, Vörös Gabriella, H. Tóth Elvira, Kürti Béla, Horváth Ferenc és még mások) tevékenységét, akik különösen a dél-alföldi múzeumok ásatásainak anyagát biztosították a szegedi tanszék számára.

Az ELTE Embertani Tanszékén is volt korábban hasonló gyűjtemény, amely nemcsak hazai, hanem külföldi leleteket is tartalmazott. Ez a gyűjtemény azonban az ELTE-n végrehajtott átszervezés miatt gyakorlatilag nehezen hozzáférhető.

Joggal várhattuk volna azt, hogy az egyes megyei múzeumok hasonló módon patronálják az ilyen jellegű gyűjtemények gondozását. Sajnos, ezeknek az intézményeknek az anyagi ellátottsága, főként azonban helyben dolgozó antropológus szakember hiánya megakadályozta azt, hogy országos méretekben hasonló gyűjtemények jöjjenek létre. Ennek ellenére,

elsősorban Éry Kinga tevékenységének eredményeként, Székesfehérvárott több ezer leltározott, Veszprémben sok száz tételt meghaladó embertani gyűjtemény létesült, de nagyon jelentős a pécsi múzeum embertani anyaga is.

Ezekon kívül Szathmáry László tevékenységének eredményeként a nyíregyházi Jósa András, illetve Nepper Ibolya révén a debreceni Déri Múzeumban is helyet kapott kisebb méretű történeti embertani gyűjtemény. Több vidéki múzeumban (Eger, Keszthely, Nagykanizsa, Szekszárd, Békéscsaba) is van hasonló gyűjtemény.

Az említett múzeumok hosszú ideig tudták fogadni az őskortól a magyar középkorig terjedő régészeti időszakokból a feltárt emberi leleteket. A szegedi egyetemi tanszék esetében ezt nagyban elősegítette, hogy a szegedi Móra Ferenc Múzeum Makón egy régi malom épületében jelentős tárolási lehetőséget teremtett.

Az utolsó 50 év gyűjteményekkel kapcsolatos tapasztalatait röviden összegezve azt kell megállapítsuk, hogy az 1950-es évektől – főként a paleodemográfiai szemlélet kialakításával és a régészek ásatási technikájának, az embertani leletek megmentésével kapcsolatos felfogásának eredményeként – jelentősen gyarapodott a korszerűen feltárt és megmentett emberi leletek száma. Ez ugyanakkor azzal a következménnyel járt, hogy a gyűjtemények tárolási lehetősége korlátozódott, ami a jelenlegi időszakban és a következő években feltárandó emberi csontvázak tárolásának súlyos problémáját veti fel. Ennek a nehézségnek a megoldására pillanatnyilag nem sok lehetőség nyílik.

A jövő kutatásai számára azonban a leletek megőrzése elengedhetetlen. Az újabb vizsgálati módszerek ezt megkövetelik. Elég ha arra utalunk, hogy manapság az egyre részletesebb paleopatológiai elváltozásokra, vagy a non-metrikus jellegekre vonatkozó kutatások során ismételt megfigyeléseket végzünk a korábban már publikált, de ilyen szempontból nem elemzett szériák esetében is. De a régészeti kronológia módosulása, a DNS analízis, a csontok kémiai vizsgálata is indokolja a feltárt leletek hiteles megőrzését.

Személyi ellátottság

1945-ig a történeti embertani kutatások egy-egy személyhez (Bartucz, Nemeskéri, Malán) kötődtek. Az Embertani Tárnak 1945-ben történt megalakulása után ez a helyzet lényegesen megváltozott. Ebben az intézményben egyidejűleg olyan kutatógárda dolgozott, amely hosszú ideig a magyar történeti embertani kutatások fő bázisává vált. A megalapító Nemeskéri Jánoson (1945-1965) kívül Wenger Sándor (1945-1983), Malán Mihály (1948-1962), Lipták Pál (1949-1960), Batai Erzsébet (1951-1953), Deák Márta (1951-1955), Éry Kinga (1957-1970, 1983-1990), majd a későbbi tárvezető Tóth Tibor (1945-1991), továbbá Thoma Andor (1960-1964), Dezső Gyula (1960-1968), Bottyán Olga (1965-1975), Lotterhof Edit (1971-1976) voltak a Tár munkatársai. (A kutatók után zárójelben feltüntetett évszámok a Tárban eltöltött időszakra vonatkoznak. Az adatokért Pap Ildikónak ezúton mondunk köszönetet.)

1945 és 1970 között a Tár rendkívül magas színvonalú tevékenységet folytatott a történeti embertani kutatások terén. Ez elsősorban azzal is összefügg, hogy a Tárban 1951-1953 és 1957-1968 között hat kutató dolgozott. Eredményeiket többek között a Tár önálló periodikájában közzétették. 1970 után létszámbeli csökkenés következett be ennél az intézménynél is. Nyugodtan mondhatjuk, hogy Tóth Tiboron kívül hosszú ideig csupán Pap Ildikó (1985-től a Tár jelenlegi vezetője), Ferencz Márta (1978-tól) és Fóthi Erzsébet (1979-től) tartotta a frontot. 1993 óta Kustár Ágnes, 1994 óta Szikassy Ildikó személyében újabb fiatalok kapcsolódtak be a Tár munkájába.

A Táron kívül a szegedi és budapesti egyetem Embertani Tanszékén – főként Bartucz Lajos irányításának eredményeként – folytak történeti embertani kutatások. A személyi ellátottságot tekintve az adott kutatási terület szempontjából a szegedi tanszék igyekezett felzárkózni.

Debrecenben ugyancsak Nemeskéri János tevékenységének eredményeként Szathmáry László személyében látszik biztosítottan Kelet-Magyarországon a történeti embertani kutatás.

Az említettekén kívül más intézményekben is működtek és részben ma is tevékenykednek kiváló történeti embertani kutatók, mint Éry Kinga (Székesfehérvár, Veszprém, MNM), Zoffmann Zsuzsa (MNM), Lengyel Imre (SOTE Érsebészeti Klinika), Kocsis Gábor (SZOTE Fogklinikája), Susa Éva (Igazságügyi Orvosi Iroda) és a MTA Régészeti Intézetében is létesült antropológus status, amelyet sokáig Kiszely István töltött be, jelenleg Mende Balázs dolgozik ebben az intézetben.

Ha a mostani helyzetet tekintjük, azt mondhatjuk, hogy az elmúlt 50 év alatt jelentős mértékben csökkent a történeti embertannal foglalkozó kutatók száma, és a fiatalabb generáció elsősorban az Embertani Tárból és a szegedi tanszéken tevékenykedik. Figyelembe véve az egyre növekvő leletek számát, valamint a fluktuáló kutatói létszámot, a jövőt illetően egyáltalán nem tekinthetjük megnyugtatónak a helyzetet, ami elsősorban a munkahelyek státuszhiányával van összefüggésben.

A történeti embertani kutatások súlyát jelzi az is, hogy az elmúlt 50 év alatt többen szereztek ebből a témakörből tudományos fokozatot. Akadémiai doktori címet kapott Bartucz Lajos, Lipták Pál és Lengyel Imre. Kandidátusi fokozatot ért el Nemeskéri János, Malán Mihály, Thoma Andor, Farkas Gyula, Marcsik Antónia, Szathmáry László, Zoffmann Zsuzsa és Éry Kinga.

Sokan vannak, akik a történeti embertan témaköréből írták és védtek meg egyetemi doktori disszertációjukat: Fóthi Erzsébet, Ferencz Márta, Dezső Gyula, Wenger Sándor, Lotterhof Edit (MTM), Marcsik Antónia, Vámos Károly, Zsilikó Katalin, Varga Imre, Pap Ilona, Antal Annamária, Oláh Sándor, Czékus Géza (JATE). Egyedi esetnek számít Pálfi György (JATE) külföldön (Franciaországban) szerzett PhD. fokozata.

Kutatási témák

Amíg 1945-ig a kutatások során elsősorban egy-egy temető értékelése vagy egy-egy jelenség értelmezése (például prehisztorikus trepanáció) volt a jellemző, 1945 után ezeken kívül a metodikai jellegű kutatások is előtérbe kerültek. Így Nemeskéri János, Acsádi György, Harsányi László munkájának eredményeként például az elhalálzási kormeghatározás, nemmeghatározás, a hamvasztott leletek értékelése, Lengyel Imre révén a paleoszerológiai problémák gyakorlati vonatkozásai, Nemeskéri János, Kralovánszky Alán és Éry Kinga tevékenységével a történeti embertani leletek reprezentációjának elvi kérdései tisztázódtak. E téren a magyar történeti embertani kutatások valóban nemzetközileg elismert eredményeket tudtak felmutatni. Kétségtelen, hogy 1945 és 1960 között Lipták Pál taxonómiai jellegű kutatásai fontos állomást jelentettek a hazai történeti embertanban.

Az 1970-1980-as évektől kezdve azonban – talán éppen a nagy számú leletanyagnak és számos adatközlő publikációnak az eredményeként – már előtérbe kerültek az összehasonlító jellegű kutatások. Ebből a szempontból elsősorban Lipták Pálnak az avar korra és a honfog-

lálás korára, Éry Kingának a honfoglaló magyarságra, a VI.-XII. század népességére, Zoffmann Zsuzsának a neolitikumra és rézkorra és e sorok szerzőjének a dél-alföldi őskorra, Tóth Tibornak Eurázsia nagyobb regionális területére vonatkozó összefoglaló munkáit említhetjük.

A szegedi tanszéken elsősorban a paleopatológiai vizsgálatok kerültek előtérbe Marcsik Antónia, a fiatalok közül Pálfi György, valamint külső munkatársak (Kósa Ferenc, Kocsis S. Gábor, Szalai Ferenc) tevékenysége révén. A paleopatológiai megfigyelések a MTM Embertani Tárában is mindennaposá váltak, amit Pap Ildikó és Józsa László publikációi jeleznek.

Nagyon fontos volt az antropológusok (Nemeskéri János, Harsányi László, Éry Kinga, Susa Éva) aktív részvétele a közelmúlt (1956 utáni) politikai áldozatainak, különösen pedig a forradalmi kormány tagjainak (Nagy Imre, Maléter Pál) személyazonosításában.

A kutatási témák tehát ma már nem elsősorban egy-egy temető vagy széria leleteinek részletes feldolgozására, taxonómiai elemzésére, a paleopatológiai elváltozások megfigyelésére és értelmezésére, a non-metrikus jellegek jelentőségének megállapítására irányulnak, hanem a kutatók az azonos régészeti korból származó emberi leletek összehasonlító elemzését tűzték ki célul. Az ilyen jellegű kutatások már etnogenetikai kérdések és összefüggések tisztázásához is hozzájárulnak.

Metodikai oldalról nézve, az említett szempontok alapján kapott eredmények lehetővé tették a biometriai módszerrel történő összehasonlító elemzéseket is.

Mindezek a kutatások, a fluktuáló kutatói létszám ellenére, nemzetközi szinten is elismerést nyertek. Elég ha arra utalunk, hogy a Mainzi Egyetem Embertani Tanszékének adatbankjában nem kis részt képvisel a hazai leletek adatszerű közléséből származó anyag. A MTM-ban Fóthi Erzsébet irányításával létesült hasonló adatbank. Ez már több, mint 5000 lelet metrikus és morfológiai adatait tartalmazza magyar és angol nyelven, Internet-en is elérhető formában.

Publikációs lehetőségek

A kutatási eredmények közzététele nagyon fontos tényező. Ebből a szempontból a hazai történeti embertan lehetőségei nem rosszak.

Az Embertani Tár periodikája, az *Anthropologia Hungarica*, *Studia Historico-Antropologia*, melynek eddig 21 kötete jelent meg, idegen nyelvű cikkeiben elsősorban a leletek értékelését adja közre.

A Természettudományi Múzeum évkönyve, az *Annales Historico-Naturalis Musei Nationalis Hungarici* ugyancsak rendszeresen közöl ilyen jellegű feldolgozásokat.

A Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának folyóirata az *Anthropologiai Közlemények* főként eleinte ismertett történeti antropológiai feldolgozásokat. Ennek a folyóiratnak már a 36. kötete jelent meg, de az utóbbi évtizedben talán elsősorban a történeti embertani cikkek terjedelme miatt (melyet az adatközlés szükségessége indokol) sajnos egyre ritkábban közöl történeti embertani cikkeket.

Negyedikként említhetjük a JATE TTK periodikáját, az *Acta Biologica Szegediensis*-t, amelynek az eddig megjelent 40 kötetének mindegyikében található történeti embertani közlemény. Az említetteken kívül több múzeum kiadványa (főként a Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen; Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged; Alba Regia, Székesfehérvár; Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs stb.), valamint a MTA Régészeti Intézetének évkönyve is tartalmaz történeti embertani feldolgozásokat.

A hazai publikációs lehetőségekre tehát nem lehet panasz.

A külföldi folyóiratok (mint például a *Homo*, *Paléobios*, *Osteoarchaeology*, *Anthropologie*, *Journal of Paleopathology*, *Revue de Rhumatisme*, *International Journal of Osteoarchaeology*, *Munibe (Antropologia-Arkeologia)*, *Préhistoire et Anthropologie Médiaterranéennes*, *Bull. et Mém. de la Société d'Anthropologie de Paris*, *Rhumatologie*, *Rivista di Antropologia*, *Errance*, stb.) éppúgy mint a különböző hazai és külföldi nemzetközi kongresszusok kiadványai szívesen fogadták a magyar kutatók kéziratait.

Előadási lehetőségek

Mivel ez az értékelés a Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának 300. ülése alkalmából készült, szeretnénk néhány szót szólni a kutatási eredmények előadási lehetőségeiről is.

Már a magyar antropológia megalapításakor Török Aurél, később pedig Bartucz Lajos több ízben is utalt arra, hogy a magyar antropológiai kutatások nyilvánosságra hozásának egyik fontos lehetősége az előadás.

Az 1952-ben megalakult Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztálya mindenkori vezetősége szívesen vállalta a történeti embertani kutatások előadásait. Meg kell azonban mondani, hogy az utóbbi időben a kutatók ezt a lehetőséget nem mindig használták ki.

Másik ilyen fórum a Magyar Biológiai Társaság Szegedi Csoportja, ahol ritkábban ugyan, de elhangzanak hasonló ismertetések, főként a szegedi kutatókról.

Nyilvánvalóan sokkal nagyobb súlyuk van azoknak a hazai nemzetközi konferenciáknak és kongresszusoknak, amelyek az elmúlt 50 évben tematikájukban felvették a történeti embertant is.

A jövő perspektívája

Az elmondottak figyelembevételével azt mondhatjuk, hogy a történeti embertani kutatás hazánkban az elmúlt 50 év első évtizedeiben nagy lendületet vett, mind a számbeli publikációkat, mind a metodikai, kutatási problémákat tekintve. Az utóbbi időszakban, elsősorban a kutatói létszám csökkenése, illetve váltakozása miatt, kissé bizonytalan helyzetbe került, de nem tekinthetjük reménytelennek.

A magyar történeti embertani kutatók megoszlása életkor szerint: 45 év felett 4 fő, 35-45 közötti 6 fő, 35 évnél fiatalabb 5 fő (közülük négyen 30 évnél fiatalabbak). Az Embertani Tár kutatói mind 45 évnél fiatalabbak. Úgy tűnik tehát, hogy minden nehézség ellenére van remény a fiatalításra, amit elősegíthet Szegeden a történeti embertani irányú PhD. képzés. A leletanyag növekedése és a csekély kutatói létszám közötti ellentmondás pillanatnyilag nehezen feloldható, jóllehet a magyar etnogenezis és egyáltalában a Kárpát-medence népességének kutatása szempontjából a megoldandó problémák száma nem csökkent. Ezért lenne szükség még több feltárt leletegyüttes közlésére, aminek feltétele a megfelelő személyi ellátottság is.

Az egyetemes antropológia és ennek megfelelően a magyar antropológia is ma már számos új és a gyakorlat számára fontos kérdések kutatásával foglalkozik, mint például a konstitúció, a testnövekedés és hasonló problémák. Emellett sem tradicionális okokból, sem pedig a magyar etnogenezis szempontjából a történeti embertani kutatásokat nem szabad elhanyagolni. Megítélésünk szerint törekedni kell a modern módszerek és számítógépes technika

felhasználásával a problémák megoldására. Ezek talán kompenzálhatják a csökkent kutatói létszámot. Az emberi tényezőt ebből ennek ellenére nem lehet kihagyni, és a szakmai utánpótlás biztosítása elsősorban az egyetemi tanszékek feladatává kell váljon. Ezt azonban az 1995. évi, felsőoktatásban végrehajtott létszámcsökkentés alapján (ami a szegedi tanszékét is érintette) meglehetősen nehéz lesz megoldani.

Ezzel a rövid áttekintéssel, amely nem tűzhet ki célul a részletes elemzést és kétségkívül elsősorban szubjektív véleményt tükröz, elsősorban az utóbb említett problémákra szeretnénk a figyelmet irányítani.

*

A Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának 1995. október 30-i, 300. szakülésén elhangzott előadás; közlésre beérkezett 1995. október 30-án.

Irodalom

- Eiben, O. G. (1988): *History of Human Biology in Hungary*. - *International Association of Human Biologists, Occasional Papers*, Vol 2. no. 4. pp. 73.
- Farkas, L. Gy.-Dezső, Gy. (1994): *A magyar antropológia története a kezdetől napjainkig*. - JATEPrint Szeged. pp. 121.
- Nemeskéri, J. (1961): Fifteen Years of the Anthropological Department of the Hungarian Natural History Museum (1945-1960). - *Ann. Hist.-Nat. Mus. Nat. Hung.*, 53 ; 615- 639.
- Nemeskéri, J. (1969): Az 1966-1968. években végzett hazai antropológiai kutatások témabeszámolóí és az 1969-1970. évekre elfogadott tudományos kutatási tervjavaslatok (Die Referate der Themen der heimatlichen anthropologischen Forschungen durchgeführt 1966-1968. und die wissenschaftliche Forschungsplan-vorschläge für die Jahre 1969-1970). - *Anthrop. Közl.*, 13 ; 79-90.
- Nemeskéri, J. (1975): A magyar antropológia helyzete, fejlődése az elmúlt 30 esztendőben (1945-1975). (Die Lage und Entwicklung der ungarischen Anthropologie in vergangenen 30 jahren). - *Anthrop. Közl.*, 19 ; 3-8.
- Szerkesztőbizottsági cikk (1970): A magyar antropológia huszonöt éve 1945-1970. (Die 25 Jahre ungarischer Anthropologie 1945-1970): - *Anthrop. Közl.*, 14 ; 3-5.
- Tóth, T. (1971): Twenty-five Years (1945-1970) of the Anthropological Department Hungarian Natural History Museum. - *Anthrop. Közl.*, 10; 5-30.
- Tóth, T. (1980-1981): The Anthropological Department in the history of Hungarian Anthropology. - *Anthrop. Hung.*, 17; 109-121.

A szerző címe: Prof. Dr. Farkas Gyula
Author's address: JATE Embertani Tanszéke
Egyetem u. 2. H-6701 Szeged,
Hungary

